

BROJČANI RAZVOJ STANOVNIŠTVA VUKOVARSKO-SRIJEMSKOG KRAJA 1857. – 1991. GODINE

Dražen ŽIVIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 314.7/8(497.5-37 Vukovar)"1857/1991"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27. 5. 1998.

U ovome su članku analizirane promjene u kretanju broja stanovnika vukovarsko-srijemskog kraja od 1857. do 1991. godine. Raščlamba je pokazala da su temeljne odrednice brojčanog razvoja stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja, u promatranih stoljeće i pol, bili migracijski procesi, bilo da je riječ o doseljavanjima, iseljavanjima, ili pak unutarnjem prostornom preraspoređivanju pučanstva. U tom su smislu za populacijsku dinamiku osobito važni bili Prvi i Drugi svjetski rat, odnosno agrarne kolonizacije nakon njih, zatim gospodarstvene imigracije radne snage 1950-ih i 1960-ih godina, iseljavanje prema vodećim makroregionalnim središtima Hrvatske (Osijek, Zagreb), odnosno prema inozemstvu od 1970-ih godina te migracije selo – grad. U kretanju broja stanovnika vukovarsko-srijemskog kraja možemo izdvojiti pet razdoblja bitno različite populacijske dinamike: 1) između 1857. i 1910. (porast od 49,5 posto); 2) između 1910. i 1931. (porast od 7,4 posto); 3) između 1931. i 1948. (porast od 9,4 posto); 4) između 1948. i 1971. (porast od 44,2 posto); 5) između 1971. i 1991. godine (porast od 6,5 posto). Brojčani razvoj stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja u posljednja dva desetljeća pokazuje trend slabljenja i svojevrstne stagnacije. Daljnji populacijski razvoj tog kraja umnogome će biti određen nepovoljnim posljedicama (izravni demografski gubici, materijalna razaranja, etničko čišćenje) velikosrpske ratne agresije i višegodišnje okupacije najvećeg dijela kraja (1991. – 1998.).

UVOD

847

Republika Hrvatska se na pragu trećeg tisućljeća našla u nezavidnoj demografskoj situaciji, s populacijskim trendovima i odnosima koji su više negoli nepovoljni. Stanovništvo Hr-

vatske pri kraju XX. stoljeća karakteriziraju: bitno usporen brojčani rast, prirodna, generacijska i reprodukcijska depopulacija, zatim emigracija kao tip općeg kretanja stanovništva, ruralni eksodus te urbano-ruralna polarizacija, odnosno prostorna populacijska polarizacija¹ (Friganović, A. M. i Živić, D., 1994.; Friganović, A. M. i Vojnović, F., 1994.; Friganović, A. M., 1996.; Nejašmić, I., 1991.; Šterc, S., 1991.; Wertheimer-Baletić, A., 1992.). Urbane se sredine odlikuju dinamičnim, a ruralne izrazito depresivnim demografskim značajkama i trendovima. Ti procesi vrlo opterećuju, pa čak dijelom i onemogućavaju stabilan i prirodan populacijski razvoj Hrvatske. Suvremena je populacijsko-nasebinska slika Hrvatske, blago rečeno, poremećena, što ne potvrđuju toliko recentni statističko-demografski pokazatelji, koliko višedesetljetan silazan i negativan trend.

Slično ukupnom hrvatskom pučanstvu, i demografski je razvoj istočne Hrvatske² posljednjih desetljeća doživio svojevrsnu stagnaciju i nazadovanje, iako su negativna populacijska obilježja u odnosu na Hrvatsku u cijelosti ponešto slabije izražena. Tijekom posljednja tri desetljeća, dakle od 1960-ih godina, istočnohrvatski je prostor iz tipičnog useljeničkog (imigracijskog) postao izraziti iseljenički prostor (emigracijski), s bitno usporenim rastom ukupnoga broja stanovnika (porast je stanovništva od 9,9 posto u razdoblju 1953. – 1961. smanjen na 2,8 posto u razdoblju 1981. – 1991. godine). Prirodni priraštaj koji se nalazi na granici pada (posljednje je prijeratne godine, 1990., stopa prirodnoga priraštaja bila 0,8 promila; u razdoblju 1991. – 1994. stopa je bila negativna, a u razdoblju 1994. – 1996. godine blago pozitivna). Poremećene su vitalne demografske strukture, ponajprije dobno-spolna (starenje populacije). Došlo je do prostornog prerazmjesta pučanstva uzrokovanog snažnom deagrarizacijom, deruralizacijom i urbanizacijom prostora. U gradskim naseljima istočne Hrvatske živi već 45,3 posto pučanstva nekada izvornog agrarno-ruralnog kraja. (Živić, D., 1995.). Od 1953. do 1981. godine depopuliralo je 84 posto seoskih naselja istočne Hrvatske (Nejašmić, I., 1991.). Dok je od 1948. do 1991. godine stanovništvo gradskih naselja poraslo za 124 posto, stanovništvo seoskih naselja je smanjeno za 4,2 posto (Živić, D., 1995.).

Razmatranje brojčanog razvoja stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja, kao najistočnijeg dijela ravničarske i nizinske (istočne) Hrvatske proizašlo je iz želje da se ustanovi u kojoj su mjeri navedeni nepovoljni globalni demografski procesi utjecali na kretanje broja stanovnika ovoga dijela Hrvatske. To je osobito važno zato što je veći dio kraja tijekom Domovinskog obrambenog rata i velikosrpske agresije na Hrvatsku doživio veliko ljudsko, materijalno i kulturno stradanje i razaranje, s dalekosežnim i teško uklonjivim posljedicama za ukupan život stanovništva i razvoj prostora.

PROSTOR ISTRAŽIVANJA

Vukovarsko-srijemski kraj predstavlja razmjerno dobro omeđenu sastavnicu istočne Hrvatske koja se odlikuje visokim stupnjem reljefne (gotovo tipičan nizinski reljef), klimatsko-ekološke (pripadnost podunavsko-kontinentskom klimatsko-ekološkom arealu) i povijesno-geografske homogenosti (poglavito od početka XVIII. stoljeća), što je imalo izniman pozitivan utjecaj na populacijsko-nasebinski razvoj prostora. Kraj je smješten u najistočnijem dijelu Hrvatske. Omeđen je sa sjeveroistoka i juga rijekama Dunavom i Savom, istočnu među čini državna granica prema SR Jugoslaviji (Srbiji), a zapadna je međa određena zapadnim granicama pružanja teritorija bivših općina Vinkovci, Vukovar i Županja³ koje su do konca 1992. godine upravno tvorile ovaj prostor. U regionalno-geografskom smislu vukovarsko-srijemski kraj pripada istočnoj Hrvatskoj (Osječkoj makroregiji), odnosno istočnohrvatskoj ravnici, kao regiji pravog panonskog, nizinskog (ravničarskog) prostora Hrvatske. U upravno-teritorijalnom smislu vukovarsko-srijemski kraj se podudara s područjem Vukovarsko-srijemske županije, ustrojene koncem 1992. godine. Ukupna površina tako omeđenog kraja iznosi 2441 četvorna kilometra, što čini 4,3 posto površine Republike Hrvatske. Prema posljednjem je popisu stanovništva iz 1991. godine kraj imao 231 241 stanovnika ili 4,8 posto pučanstva Republike Hrvatske. Opća razmjerna gustoća naseljenosti je iste godine iznosila 94,7 stanovnika na četvornom kilometru, što znači da je vukovarsko-srijemski kraj gušće naseljen i od istočne Hrvatske (80,4 stanovnika na četvorni kilometar) i od Hrvatske u cijelosti (84,6 stanovnika na četvorni kilometar). Prema posljednjem je popisu stanovništva vukovarsko-srijemski kraj (županija) imao 84 samostalna naselja.⁴

Unutar tog kraja valja izdvojiti dvije temeljne geografske sastavnice, ponešto različitih prirodnih, društveno-gospodarstvenih i demografskih značajki. Prvu sastavnicu čini Vukovarski praporni ravnjak, koji se najvećma poklapa s prostorom bivše općine Vukovar, odnosno vukovarskim krajem i koji se odlikuje istaknutim i starim zonama naseljenosti (neke datiraju još iz pretpovijesnog doba; primjerice, Vučedolska kultura). Prirodno-geografsko značenje ravnjaka, u čijem površinskom sastavu dominira prapor i njemu slični sedimenti koji omogućuju razvoj iznimno plodnog tla (crnica), prelazi uske regionalne okvire i ima osobit pozitivan utjecaj na razvoj naseljenosti. To je tipičan i iznimno vrijedan poljoprivredni kraj u kojemu na površini od oko 600 četvornih kilometara živi gotovo 85 tisuća stanovnika, s razmjernom gustoćom naseljenosti od 142 stanovnika na četvornom kilometru, čime premašuje prosječnu gustoću naseljenosti Hrvatske, istočne Hr-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 6 (38),
STR. 847-872

ŽIVIĆ, D.:
BROJČANI RAZVOJ...

vatske te vukovarsko-srijemskog kraja u cijelosti (Živić, D., 1996.). Druga prirodno-geografska sastavnica vukovarsko-srijemskog kraja jest Bosutska Posavina koja većim dijelom obuhvaća područje bivših općina Vinkovci i Županja (vinkovački i županjski kraj). Brojni riječni tokovi (primjerice, Bosut, Berava, Biđ, Studva, Spačva) presijecaju ovaj prostor, stvarajući između sebe povišene ocjedite terase (grede), vrlo pogodne za naseljavanje, agrarnu uporabu i prometno povezivanje, što je omogućilo dugotrajno kontinuirano naseljavanje. Svojom površinom (oko 1800 četvornih kilometara) i brojem stanovnika (oko 150 tisuća) Bosutska Posavina premašuje Vukovarski ravnjak, ali znatno manja razmjerna gustoća naseljenosti (83 stanovnika na četvornom kilometru) ukazuje na diferenciranu ukupnu populacijsku dinamiku. Međutim, Bosutska Posavina čini čak tri četvrtine površine i ima dvije trećine stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja. (Živić, D., 1996.)

Demografski i društveno-gospodarstveni razvoj prostora odvijao se u snažnoj međuovisnosti s razmjerno povoljnim prirodno-geografskim preduvjetima za naseljavanje (istaknut prometno-geografski položaj, plodna zemlja, brojni riječni tokovi, kvalitetnim drvetom bogate šume hrasta lužnjaka) te političkim zbivanjima koja su često usmjeravala i modificirala populacijsko-naseobinske procese. U okružju povoljnih prirodnih uvjeta za naseljavanje te složenih povijesnih, političkih, vjerskih, kulturnih i gospodarstvenih odnosa na ovome i širem prostoru odvijao se specifičan i znakovit brojčani razvoj stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja.

BROJČANO (POPISNO) KRETANJE STANOVNIŠTVA 1857. – 1991.

U suvremenim se demografskim odnosima ogledaju prijašnja društveno-gospodarstvena zbivanja. Demografski su procesi posljedica, a vrlo često i činitelj bitnih društvenih kretanja. Promjene koje se zbivaju u kretanju broja stanovnika određenog prostora u određenom razdoblju nisu bitne samo kao pokazatelj njih samih, već istodobno kao pokazatelj strukturnih promjena, a one se, pak, događaju pod neposrednim utjecajem demografskih, ekonomskih, socijalnih, socio-psiholoških, političkih i drugih čimbenika. Promjena broja stanovnika je temeljni demografski izraz i pokazatelj društveno-gospodarstvenih procesa. Brojčani razvoj stanovništva pokazuje gospodarstvenu dinamiku i društveno kretanje na određenom prostoru, upućuje na regionalne različitosti te dijagnosticira moguće probleme i poremećaje u demografskom razvoju (Živić, D., 1996.). U diferenciranom se kretanju broja stanovnika zrcale sve značajke i poremećaji društveno-gospodarstvenih procesa.

Radi pojašnjenja suvremenih populacijskih procesa i odnosa unutar vukovarsko-srijemskog kraja, nužno se barem

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 6 (38),
STR. 847-872

ŽIVIĆ, D.:
BROJČANI RAZVOJ...

● **TABLICA 1**
Kretanje broja
i pokazatelj
promjene stanovništva
vukovarsko-srijemskog
kraja 1857. – 1991.
godine

osvrnuti na razvojne tijekove u prošlosti. U ovome radu razmotrit će se brojčano kretanje pučanstva od prvog suvremenog popisa stanovništva u Hrvatskoj iz 1857. do posljednjega 1991. godine.⁵ To je razdoblje dosta dugo za ocjenu temeljnih dugoročnih tendencija u razvoju stanovništva promatranog prostora. Iako postoje određeni problemi glede usporedivosti podataka iz pojedinih popisa, što se posebno odnosi na nejednaki kritični trenutak popisa⁶, odnosno na primjenu kriterija "de iure" i "de facto" broja stanovništva⁷, njih uglavnom ne držimo ograničavajućim čimbenikom za ocjenu dinamike kretanja pučanstva vukovarsko-srijemskog kraja.

Popisi	Broj stanovnika	Indeks prema prethodnom popisu	Prosječna godišnja promjena u odnosu na prethodni popis	Bazni indeks (1857=100)
1857.	86 768	-	-	100
1869.	101 029	116,4	1,4	116,4
1880.	104 801	103,7	0,3	120,8
1890.	117 918	112,5	1,3	135,9
1900.	125 569	106,5	0,7	144,7
1910.	129 754	103,3	0,3	149,5
1921.	127 417	98,2	-0,2	146,8
1931.	139 340	109,4	0,9	160,6
1948.	152 472	109,4	0,6	175,7
1953.	166 956	109,5	1,9	192,4
1961.	193 224	115,7	2,0	222,7
1971.	217 115	112,4	1,2	250,2
1981.	224 103	103,2	0,3	258,3
1991.	231 241	103,2	0,3	266,5

Izvor: Korenčić, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. – 1971.*, Djela JAZU, Knjiga 54, Zagreb.

Popis stanovništva 1981., *Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina*, Dokumentacija 553, RZSRH, Zagreb, 1984.

Popis stanovništva 1991., *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.

Već smo istaknuli da je brojčani razvoj pučanstva vukovarsko-srijemskog kraja od sredine XIX. stoljeća do danas bio čvrsto povezan s njegovim prirodno-geografskim značajkama i gospodarstvenim razvojem, ali i sa svim društveno-političkim zbivanjima i promjenama koje su se odvijale na ovome prostoru (Wertheimer-Baletić, A.; 1993., Živić, D., 1996.). U tom smislu posebno valja istaknuti iznimno povoljan geografski položaj (međurječje Dunava, Save i Drave) koji je omogućio oblikovanje kvalitetnog prometnog sustava i njegovo uključivanje u šire srednjoeuropske prometne (željezničke, cestovne i riječne) koridore, zatim povoljne preduvjete za razvoj poljoprivrede (vrlo vrijedno i plodno tlo bogato humusom na koje

mu izvrsno uspijevaju žitarice, vinogradi i druge poljoprivredne kulture), ponešto zakašnjelu industrijalizaciju (od tridesetih godina ovoga stoljeća) te na koncu, dva svjetska rata i Domovinski obrambeni rat koji su ostavili važan trag u populacijskom razvoju i usponu kraja. Pritom su migracije postale temeljnom odrednicom brojčanog razvoja stanovništva, ali i oblikovanja svih njegovih obilježja, poglavito struktura (Živić, D., 1996.). Iako migracijske struje u XIX. i XX. stoljeću nisu poprimile značajke selidbi iz XV. i XVII. stoljeća, ipak su svojom brojnošću i svojim karakterom (namjernošću) nadmašile stalno prisutna pojedinačna seljenja. To se ponajprije odnosi na doseljavanje Mađara, Nijemaca, Rusina, Ukrajinaca, Slovaka, Čeha, Srba, Hrvata i drugih u XIX. stoljeću, zatim na iseljavanje Nijemaca i dijelom Mađara nakon svršetka Prvoga, a posebice Drugoga svjetskog rata te na kolonizaciju hrvatskih ravničarskih predjela između dva svjetska rata, odnosno u razdoblju 1945. – 1948. godine (Gelo, J., 1987.).

Što nam kazuje gotovo jedno i pol stoljeće populacijske dinamike vukovarsko-srijemskog kraja? Ukupno kretanje stanovništva je od 1857. do 1991. godine neujednačeno, ali s izrazitim trendom povećanja ukupnoga broja stanovnika. Intenzitet porasta pučanstva ovisio je, ponajprije, o utjecaju različitih demografskih, političkih, gospodarstvenih, socijalnih, ratnih i drugih čimbenika. Jedinu iznimku u kontinuiranom rastu pučanstva predstavlja međupopisno razdoblje 1910. – 1921. godine u kojemu je Prvi svjetski rat poremetio populacijski razvoj, pa je zabilježen pad broja stanovnika. U tom je 134-godišnjem razdoblju porast stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja iznosio 166,5 posto (s 86 768 na 231 241 stanovnika). Za usporedbu, u istome je razdoblju ukupno stanovništvo Hrvatske poraslo za 119,3 posto, a istočne Hrvatske za 140,4 posto, dakle, značajno manje. Veći je porast pučanstva u vukovarsko-srijemskom kraju zabilježen u međupopisnim razdobljima: 1857. – 1869. (16,4 posto), 1880. – 1890. (12,5 posto), 1953. – 1961. (15,7 posto) te 1961. – 1971. godine (12,4 posto). U tim je razdobljima zabilježen i veći prosječni godišnji porast broja stanovnika (1,4 posto, 1,3 posto, 2,0 posto, 1,2 posto).⁸ Nešto slabiji rast stanovništva vukovarsko-srijemski kraj je imao u razdobljima: 1869. – 1880. (3,7 posto), 1890. – 1900. (6,5 posto), 1921. – 1931. (9,4 posto), 1931. – 1948. (9,4 posto) i 1948. – 1953. godine (9,5 posto). Razmjerno naglašeniji porast stanovništva nakon Drugoga svjetskog rata osjeća se približno do 1970-ih godina, što je posljedica naglašenog doseljavanja te, dobrim dijelom, i demografske kompenzacije. Međutim, populacijska je dinamika u posljednja dva međupopisna razdoblja izrazito usporena. Porast je stanovništva u razdobljima 1971. – 1981. i 1981. – 1991. iznosio tek 3,2 posto, odnosno 0,3 posto pros-

ječno godišnje. Posljedica je to jačanja ruralnog eksodusa, smanjivanja prirodne dinamike, reprodukcijske i generacijske depopulacije, pogoršanja gospodarstvenih tijekova te slabljenja useljavanja. Stoga bismo brojčani razvoj pučanstva vukovarsko-srijemskog kraja od 1970-ih godina naovamo mogli označiti – blago rečeno – sve manje povoljnim.

U brojčanom razvoju pučanstva vukovarsko-srijemskog kraja možemo izdvojiti pet karakterističnih razdoblja, međusobno različitih značajki (porasta ili smanjenja) promjene broja stanovnika: 1). razdoblje između 1857. i 1910.; 2). razdoblje između 1910. i 1931.; 3). razdoblje između 1931. i 1948.; 4). razdoblje između 1948. i 1971.; 5). razdoblje između 1971. i 1991. godine. Iako ta razdoblja nemaju jednak vremenski niz (u prvome je riječ o 53 godine, u drugome o 21 godini, u trećemu o 17 godina, u četvrtome o 23 godine te u petome o 20 godina), jasno izražene oscilacije u popisnim promjenama, kako ćemo kasnije vidjeti, ipak ukazuju na opravdanost takve diferencijacije. Tim razdobljima valja dodati i posljednjih šest do sedam godina u kojima je populacijski razvoj i znakovito određen negativnim utjecajima velikosrpske ratne agresije na Hrvatsku.

Intenzivna demografska dinamika ukupnog stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja posljedica je krupnih društveno-gospodarstvenih procesa i promjena na ovome prostoru, ali i populacijsko-nasebinskih gibanja čiji su temeljni nositelji bili migracijski procesi. Istok je Hrvatske tijekom XIX. i prve polovice XX. stoljeća bio odredištem brojnih useljeničkih (kolonizacijskih) struja koje su vrlo brzo demografski osvježile, osnažile i obnovile populacijski prilično osiromašen kraj s konca XVII. i početka XVIII. stoljeća. Prirodne su prednosti kraja za naseljavanje (plodna zemlja, šumsko bogatstvo, povoljan prometno-geografski položaj) u uvjetima razmjerno rijetke naseljenosti, zbog nesigurnih političko-vojnih prilika koje su trajale više desetljeća, potaknule u prošlom stoljeću doseljavanje novoga stanovništva, ponajprije iz agrarno prenapučenih i siromašnih predjela Hrvatske (Dalmacija, Lika, Gorski kotar, Hrvatsko zagorje), ali i iz inozemstva. Doseljavanje stanovništva naročito su poticale tadašnje (habsburške, odnosno austrougarske) vlasti. U tim je preseljavanjima samo iz drugih hrvatskih krajeva u istočnu Hrvatsku sudjelovalo približno 200000 ljudi (Nejašmić, I., 1992.). Snažno je doseljavanje, uz razmjerno visok prirodni priraštaj, omogućilo brz i intenzivan porast ukupnog broja stanovnika do početka XX. stoljeća. Tako je između 1857. i 1910. godine stanovništvo vukovarsko-srijemskog kraja poraslo s 86 768 na 129 754 stanovnika ili za 49,5 posto, što je tek nešto slabije od porasta broja stanovnika istočne Hrvatske (58,4 posto), odnosno Hrvatske

u cijelosti (58,6 posto) u istome razdoblju. Ponešto slabiji porast ukupnog pučanstva zabilježen je između 1869. i 1880. (3,7 posto), te 1900. i 1910. godine (3,3 posto) što je posljedica nešto manjeg doseljavanja, ali i velike smrtnosti stanovništva, izazvane, poglavito u drugoj polovici XIX. stoljeća, epidemijama kolere i drugim tada neizlječivim bolestima koje su u prilično niskim uvjetima zdravstvene i higijenske zaštite nepovoljno djelovale na brojčani razvoj mjesnog pučanstva. Epidemija kolere je, šireći se iz Srbije, posebno jako zahvatila vukovarski kraj (Wertheimer-Baletić, A., 1993.) koji je između 1869. i 1880. godine imao čak i pad ukupnog stanovništva od 0,4 posto.

Tijekom druge polovice XIX. stoljeća vukovarsko-srijemski kraj bio je odredištem brojnih kolonizacijskih struja različitih etničkih pripadnosti što su poticale tadašnje vlasti želeći osnažiti gospodarstveni razvoj kraja, ali i učvrstiti njegovu političko-vojnu stabilnost i geostrateški položaj. Riječ je, najvećma, o zemljoradničkom i seoskom stanovništvu iz drugih dijelova austrougarske države te inozemstva (ponajviše iz njemačkih zemalja) koje je naselilo opustjela naselja nakon ratnih zbivanja iz proteklih stoljeća. Doseljavanje je osobito snažno bilo između 1857. i 1869. te između 1880. i 1890. godine, što potkrepljuju podaci da je u prvome razdoblju porast ukupnog stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja iznosio 16,4 posto, a u drugome razdoblju tek nešto manje – 12,5 posto. Tako je 1910. godine nehrvatskog stanovništva bilo već 48,5 posto; najviše Srba (17,8 posto), zatim Nijemaca (16,7 posto), Mađara (7,9 posto)...⁹ Iste su godine od ukupno 83 naselja kraja¹⁰ Srbi većinu imali u 16 naselja (19,3 posto), Mađari u 11 naselja (13,3 posto), Nijemci u 8 naselja (9,6 posto) te Rusini i Ukrajinci u 2 naselja (2,4 posto).

Unatoč ratnim zbivanjima (1914. – 1918.), vukovarsko-srijemski kraj je u drugom promatranom razdoblju (1910. – 1931.) ipak zabilježio razmjerno jači porast broja stanovnika od 7,4 posto (sa 129 754 na 139 340 stanovnika), no primjetna je osjetna razlika u brojčanom razvoju pučanstva između 1910. i 1921., odnosno 1921. i 1931. godine. U prvome se razdoblju zbio, doduše nevelik, ali ipak pad broja stanovnika od 1,8 posto (sa 129 754 na 127 417 stanovnika), što je posljedica izravnih ratnih stradanja, ali i brojnog iseljavanja nakon svršetka ratnih sukoba, u drugome je razdoblju, zahvaljujući novim doseljavanjima, zabilježen osjetniji rast stanovništva od čak 9,4 posto (sa 127 417 na 139 340 stanovnika). Različitost brojčanog razvoja stanovništva između ta dva međupopisna razdoblja znakovito potvrđuju podaci da je između 1910. i 1921. godine smanjenje stanovništva imalo 57 naselja ili 68 posto svih naselja kraja, a u drugome su razdoblju 1921. – 1931. godine porast

stanovništva imala 72 naselja ili 85 posto svih naselja kraja. Osnovni su razlozi pada stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja između 1910. i 1921. godine vezani uz nepovoljne utjecaje Prvoga svjetskog rata, odnosno uz pojačani mortalitet izazvan ratnim stradanjima (izravni demografski gubici) te uz pojačanu emigraciju potaknutu, ponajprije, korjenitim političko-teritorijalnim promjenama. Svršetkom rata Mađari i Nijemci su došli u loš i neizvjestan politički položaj, što je rezultiralo njihovim brojnim iseljavanjem, naročito iz gradova u kojima su u vrijeme Austro-Ugarske obavljali značajne državne, političke, pravne, financijske i policijske dužnosti.¹¹ Još je snažniji eksodus njemačkog i mađarskog pučanstva uslijedio neposredno pred svršetak Drugoga svjetskog rata i u poraću. Unatoč poslijeratnoj agrarnoj kolonizaciji, u razdoblju 1910. – 1921. godine stanovništvo vinkovačkog i županjskog kraja smanjeno je za 3,5 posto, a vukovarskog kraja poraslo svega za 1,6 posto.

Nasuprot tim iseljavanjima vukovarsko-srijemski kraj je nakon Prvoga svjetskog rata bio ponovno određeni novih kolonizacijskih struja koje su jako utjecale na porast broja stanovnika kraja, naročito u razdoblju između 1921. i 1931. godine. Temeljna je podloga tada provedene kolonizacije bila agrarna reforma u kojoj je eksproprijacijom "oslobođena" zemlja bila razdijeljena srpskim solunskim dobrovoljcima, odnosno kolonistima i mjesnim agrarnim interesentima (Laušić, A., 1989.). Međutim, zbog nedostatne organiziranosti kolonizacija je velikim dijelom bila pretvorena u nekontrolirana strujanja ljudi, što je izazvalo goleme poteškoće u izboru kolonista i njihovu razmještanju na novim posjedima. Naseljavanje je na ovome, ali i širem istočnohrvatskom prostoru počelo već 1919. godine, intenzivno se odvijalo do 1923. godine, a s manjim prekidima sve do 1941. godine. U tome je razdoblju na cjelokupan istočnohrvatski prostor naseljeno oko 8000 obitelji s približno 30 000 osoba (Vrbošić, J., 1997.). Riječ je, najvećma, o stanovništvu srpske etničke pripadnosti, čime je etno-demografska slika ovoga dijela Hrvatske bila bitno izmijenjena. Njihov najveći broj naseljen je upravo u tadašnji vukovarski kotar (Vrbošić, J., 1997.). Pozadina tih preseljavanja često je bila zapravo u nastojanju da se u najplodnijim područjima istoka Hrvatske oslabi hrvatsko, a ojača srpsko pučanstvo (Horvat, V., 1942.). To je vrijeme u kojem se konačno oblikovala i utvrdila "srpska enklava" u sjeverozapadnom dijelu vukovarsko-srijemskog kraja.¹²

Već smo istaknuli da je u međuratnom razdoblju vukovarsko-srijemski kraj imao razmjerno jači rast stanovništva, i to zahvaljujući nastavku agrarnih naseljavanja, ali i zahvaljujući prvim gospodarstvenim imigracijama radne snage, veza-

nim uz početke industrijskoga razvoja. Tridesetih godina ovoga stoljeća industrijalizacija je zahvatila i ovaj tradicionalan agrarno-ruralni prostor (ponajviše vukovarski kraj, odnosno grad Vukovar). To je razdoblje u kojemu započinje stabilizacija snažnijeg porasta stanovništva koja će potrajati sve do 1970-ih godina. O jakosti useljavanja možda najbolje svjedoči već izneseni podatak da je od 1921. do 1931. godine porast broja stanovnika imalo gotovo devet od deset naselja vukovarsko-srijemskog kraja (85 posto). Pojedina su naselja više negoli udvostručila broj svojih stanovnika; primjerice; Karadžičevo (porast od 1614 posto), Mlaka Antinska (540 posto), Podrinje (300 posto) i Ludvinci (122,6 posto).

Utjecaj migracijskih kretanja na demografski razvoj vukovarsko-srijemskog kraja još je veći i izrazitiji bio nakon Drugoga svjetskog rata. Unatoč ratu (1941. – 1945.) i ponovnom iseljavanju znatnog dijela mjesnog pučanstva (ponajviše njemačkog), u međupopisnom je razdoblju 1931. – 1948. ponovno zabilježen razmjerno visok porast broja stanovnika od 9,4 posto ili 0,6 posto prosječno godišnje (sa 139 340 na 152 472 stanovnika). Posljedica je to činjenice da je prvi službeni poslijeratni popis pučanstva u bivšoj Jugoslaviji (1948.) proveden tri godine nakon rata i provedene poslijeratne kolonizacije, potaknute drugom velikom agrarnom reformom u XX. stoljeću te, dakako, poslijeratnog kompenzacijskog razdoblja kojim su ponešto ublažene negativne demografske posljedice Drugoga svjetskog rata na ovome prostoru. Svršetkom ratnih sukoba u vukovarsko-srijemskom kraju bez vlasnika je ostala znatna površina zemljišta. Posjednici su je, i to najvećma pripadnici njemačke etničke skupine, iz političko-psiholoških razloga napustili. Tako je u tadašnjim kotarima Vinkovci i Vukovar tijekom 1945. godine ostalo napušteno 15 "njemačkih" sela s više od 19.000 hektara obradivog i vrlo plodnog zemljišta. Osim Nijemaca, to su područje u nešto manjem broju napustili i Mađari¹³ (Maticka, M., 1990.). Jedino je u županjskom kraju bilo samo pojedinačnih napuštanja imanja. To je bio već drugi veliki eksodus koji je u ovome stoljeću zahvatio stanovništvo kraja. U tome je eksodusu najviše sudjelovalo njemačko stanovništvo. Još 1910. godine u vukovarsko-srijemskom kraju je živjelo 21716 Nijemaca, pa su oni tada činili gotovo šestinu ukupnog pučanstva kraja (16,7 posto) i bili treća po brojnosti etnička skupina, dvostruko brojnija od Mađara (10264) i tek nešto manje brojna od Srba (23 059). Međutim, popis stanovništva iz 1948. godine utvrdio je pad broja i udjela Nijemaca na tek 490 pripadnika, odnosno na 0,3 posto stanovništva kraja! Od 1948. godine Nijemci nemaju više većinu niti u jednom naselju kraja; podsjetimo, godine su 1910. imali većinu u osam naselja. Osim Nijemaca u ekso-

đusu su sudjelovali i Mađari te Srbi, ali u bitno manjem broju. Zbog većeg broja napuštenih njemačkih posjeda (kotar Vinkovci: 1256 posjeda sa 14 758 ha površine i kotar Vukovar: 527 posjeda sa 4247 ha površine), kao i posjeda srpskih obitelji (solunski dobrovoljci) izbjeglih u razdoblju 1941. – 1945. godine, odnosno druge veleposjedničke zemlje koja je ušla u fond agrarne reforme (privatni veleposjedi, posjedi banaka, poduzeća, crkava, nestalih vlasnika i drugih), ravničarski je prostor Hrvatske dopuštao i zahtijevao doseljenje većeg broja ponajprije zemljoradničkog stanovništva, što je imalo odraza na razmjerno jaču populacijsku dinamiku. To je stanovništvo u ovaj prostor najvećma doselilo iz Hrvatskoga zagorja (okrug Varaždin i okrug Zagreb) te Dalmacije (Maticka, M., 1990.).

Nakon što je Privremena skupština DF Jugoslavije 23. kolovoza 1945. godine donijela Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, provedena je najopsežnija i najbrojnija suvremena kolonizacija na čitavom bivšem jugoslavenskom prostoru (Laušić, A., 1989.). Na temelju toga zakona donesen je plan kolonizacije¹⁴ prema kojemu je samo u vukovarsko-srijemski kraj naseljeno više od 2500 obitelji, i to oko 1650 obitelji iz Hrvatskog zagorja te po 450 obitelji iz Dalmacije i drugih dijelova istočne Hrvatske (Maticka, M., 1990.). Najveći je dio kolonizacije ostvaren u travnju i svibnju 1946. godine. Ti su pokreti stanovništva izazvali velike promjene u populacijskom razvoju, poglavito u razvoju demografskih struktura, i u vukovarsko-srijemskom kraju i na prostorima s kojih je to stanovništvo došlo. Iseljenički su prostori tako doživjeli ubrzanu depopulaciju, starenje i prirodni pad pučanstva (Laušić, A., 1989.), a useljenički prostor vukovarsko-srijemskog kraja "pomlađivanje" populacije i svojevrstu ruralizaciju prostora, s obzirom na to da je imigriralo uglavnom ruralno stanovništvo iz pasivnih i agrarno prenapučenih hrvatskih prostora.

Nakon agrarnih preseljavanja nakon svršetka Drugoga svjetskog rata uslijedile su imigracije stanovništva potaknute isključivo gospodarstvenim (ponajprije industrijskim) razvojem prostora, što je od 1948. godine sve do 1970-ih godina rezultiralo pojačanom tendencijom porasta stanovništva kraja. Porast je u razdoblju 1948. – 1953. iznosio 9,5 posto, u razdoblju 1953. – 1961. čak 15,7 posto, te u razdoblju 1961. – 1971. godine 12,4 posto. To je vrijeme u kojem je agrarnu kolonizaciju nadomjestila gospodarstvena imigracija radne snage, jer je, iako razmjerno zakašnjela, snažna industrijalizacija privukla stanovništvo koje se u potrazi za radnim mjestima (više) i zemljom (manje) jednostavno "prelijevalo" u ovaj prostor. Primjerice, u tom je razdoblju od ukupno 84 naselja porast stanovništva imalo čak 67 naselja (79,8 posto)¹⁵, a smanjenje stanovništva tek 17 naselja (20,2 posto) vukovarsko-srijem-

skog kraja. Snažnom je naseljavanju pogodovala industrijska ekspanzija utjelovljena u velikim gospodarstvenim poduzećima. Od 1950-ih godina započinje snažan razvoj industrije (prerađivačke, prehrambene, tekstilne, gumarske, obučarske, drvene), što je omogućilo ubrzan društveno-gospodarstveni i demografski razvoj prostora. Postojanje razmjerno jeftinog zemljišta i brojne radne snage koja je sve više napuštala poljoprivredu, pospješilo je industrijski razvoj kraja. Osobito u tome smislu valja istaknuti industrijalizaciju vukovarskog kraja (bivše općine Vukovar), što se najviše ogledalo u razvoju tvornice gume i obuće "Borovo", zatim tekstilne ("Vuteks"), te poljoprivredno-prehrambene industrije ("VUPIK"). Populacijski koncentrirajuće je naročito djelovala tvornica "Borovo" koja je, zahvaljujući velikim i stalno rastućim potrebama za radnom snagom, posebno snažno stimulirala doseljavanje stanovništva u Vukovar i njegova prigradska naselja (Borovo, Bršadin, Lipovaču,...) (Wertheimer-Baletić, A., 1993.). Primjerice, promatramo li samo vukovarski kraj, uočiti ćemo da su od 1948. godine naovamo najveći porast broja stanovnika, uz sam grad Vukovar, zabilježila upravo ona naselja (od 28 naselja kraja) koja čine sjeverozapadni i južni prsten oko grada. Najveći je porast imalo Borovo (140,6 posto), a zatim Lipovača (124,8 posto), Bršadin (87,9 posto), Bogdanovci (48 posto) i Negoslavci (25,2 posto).

Za razliku od agrarnih doseljavanja (1945. – 1948.) koja su najvećim dijelom bila unutarhrvatska, u strukturi gospodarstvenih imigranata od 1950-ih godina prevladavali su doseljenici iz drugih republika bivše Jugoslavije, ponajviše iz Bosne i Hercegovine. Riječ je, najvećma, o siromašnom, ali radno i reprodukcijски najsposobnijem stanovništvu koje je pritom uspjelo ojačati i proširiti populacijsku osnovicu kraja, odražujući se pozitivno ponajprije na prirodno kretanje, na dinamiku nataliteta te na vitalnost stanovništva (Sić, M., 1968.). Doseljenici su se naseljevali u urbanim zonama snažne industrijalizacije (tipičan je primjer Vukovar) te uzduž važnih prometnih pravaca (Vukovar – Osijek, Vukovar – Vinkovci, Slavonski Brod – Vinkovci, Vinkovci – Tovarnik), čime su djelomice potaknuli i usmjerili prostorni preraspmještaj stanovništva kraja. Početkom 1960-ih godina vukovarsko-srijemski kraj je bio, stoga, već tipično imigracijsko područje Hrvatske, s polovičnim udjelom doseljeničkog stanovništva u ukupnoj populaciji. (Sić, M., 1968.)

Međupopisno razdoblje 1961. – 1971. godine možemo držati završnim razdobljem dinamičnog i intenzivnog porasta ukupnog stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja. Od 1971. godine počinje ubrzano usporavanje populacijske dinamike, a možemo čak govoriti i o stagnaciji brojčanog kretanja pu-

čanstva kraja. Od 1948. do 1971. godine pučanstvo kraja poraslo je za 42,4 posto (sa 152 472 na 217 115 stanovnika), a od 1971. do 1991. godine porast je iznosio svega 6,5 posto (s 217 115 na 231 241 stanovnika). Očito su se negativne promjene u razvojnim tijekovima i društveno-gospodarstvenoj dinamici odrazile i na promjene u populacijskom razvoju. Vukovarsko-srijemski kraj više nije tako privlačan prostor za naseljevanje kao što je bio prije tridesetak i više godina, jer je došlo do izrazitog usporavanja tempa gospodarstvenog razvoja.¹⁶

Razloge naglom slabljenju demografske dinamike vukovarsko-srijemskog kraja u posljednja dva do tri desetljeća nalazimo u činjenici da je na ovome prostoru došlo do pogoršanja prirodnoga kretanja, zatim do pojačanog iseljavanja, pogoršanja vitalnih demografskih struktura (ponajviše dobnospolne) te do prostornog prerazmjesta stanovništva (ruralni eksodus) koji je ponajviše uzrokovan suvremenim društveno-gospodarstvenim procesima industrijalizacije, deagrarizacije i urbanizacije. Iako je vukovarsko-srijemski kraj od 1970-ih godina do danas zadržao prirodni rast populacije, zamjetan je trend njegova neprekinutoga smanjenja i slabljenja. Primjerice, u svega 20 godina (1971. – 1990.) broj rođenih je smanjen za 14,6 posto, a umrlih povećan za 22,1 posto. Istodobno je smanjena stopa nataliteta sa 16,1 na 12,9 promila, a povećana stopa mortaliteta s 9,3 na 10,7 promila.¹⁷ Vukovarsko-srijemski kraj je tipično područje koje je već više desetljeća obilježeno denatalitetnim procesom u kojemu je u biodinamici vodeći koncept sustava "jedinac" ("bijela kuga"). Jasno je da je takva biodinamička orijentacija morala u suvremenom razdoblju rezultirati ubrzanim slabljenjem prirodne dinamike koja se tako početkom 1990-ih godina našla na pragu prirodnoga pada. Iako je u posljednjih nekoliko godina (1993. – 1996.) zabilježeno pozitivno prirodno kretanje, vjerujemo da proces prirodne depopulacije nije zaustavljen, jer objavljene podatke moramo uzeti s priličnom rezervom, ponajprije stoga što oni ne uključuju (vrlo visok) ratni mortalitet niti vitalnu statistiku za privremeno okupirana naselja u navedenom razdoblju za koju nemamo razloga vjerovati da je bila osobito pozitivna.

Za razliku od prve 2/3 ovoga stoljeća u kojoj su vodeće značenje imala useljavanja, posljednja je trećina stoljeća ponajviše obilježena iseljavanjem stanovništva iz vukovarsko-srijemskog kraja. Tako je eksodusne značajke u posljednjemu međupopisnom razdoblju pokazivalo 64 naselja ili 76,2 posto svih naselja kraja (Živić, D., 1996.). Posebno je zabrinjavajuće to što je najnegativnijim tipom općeg kretanja (izumiranjem stanovništva) zahvaćeno već svako četvrto naselje tog kraja. To znači da je u njima iselio veći dio populacijske osnovice. Očito je da

ovaj prostor pokazuje vrlo visok stupanj eksodusne homogenosti.

Dobni je sastav pučanstva vukovarsko-srijemskog kraja bio pod jakim utjecajem ratnih i poratnih prilika u vrijeme Prvoga i Drugoga svjetskog rata. Stradanja su tijekom ratova te brojne kolonizacije nakon njih ostavila duboke ožiljke u razvoju dobno-spolne strukture stanovništva kraja. Na žalost, unatoč brojnom doseljavanju pretežno mladog, biodinamički aktivnog stanovništva, naročito poslije 1945. godine, starenje pučanstva nije zaustavljeno, pače, u suvremenom je razdoblju još više produbljeno. Tako je u svega 20 godina (1971. – 1991.) smanjen udjel mladog stanovništva za 21,2 posto, a povećan udjel starog stanovništva za čak 25,2 posto.¹⁸ Posebno je nepovoljna činjenica da je u svega dva desetljeća broj stanovnika kraja starijih od 59 godina života porastao za trećinu, što nedvojbeno govori o snažnom demografskom starenju vukovarsko-srijemskog kraja.

POLARIZACIJSKA POPULACIJSKA DINAMIKA

Unutar vukovarsko-srijemskog kraja karakteristična je polarizirana populacijska dinamika, osobito na razini prirodno-geografskih i teritorijalnih sastavnica, odnosno na razini naselja. Sve do 1950-ih godina, kad su u vukovarsko-srijemskom kraju dominirala agrarna preseljavanja (kolonizacije), stanovništvo Bosutske Posavine, odnosno vinkovačko-županjskog kraja je imalo dinamičniji rast (1857. – 1953. 101 posto) od stanovništva Vukovarskog ravnjaka/kraja (1857. – 1953. 76,2 posto). Međutim, s počecima jače industrijalizacije u kojoj je vukovarski kraj bitno više sudjelovao od vinkovačkog i županjskog kraja, promijenili su se i odnosi u brojčanom razvoju pučanstva. Tako je u svim međupopisnim razdobljima od 1953. do 1991. godine vukovarski kraj imao jači porast (1953. – 1961. 19,7 posto; 1961. – 1971. 20,2 posto; 1971. – 1981. 6 posto i 1981. – 1991. 3,6 posto) od stanovništva vinkovačko-županjskog kraja (1953. – 1961. 13,9 posto; 1961. – 1971. 8,5 posto; 1971. – 1981. 1,7 posto i 1981. – 1991. 2,9 posto). U cjelokupnom je razdoblju od 1953. do 1991. godine dinamika rasta broja stanovnika vukovarskog kraja bila izrazito jača (57,9 posto) od dinamike ukupnog pučanstva vukovarsko-srijemskog kraja (38,5 posto), odnosno vinkovačkog i županjskog kraja zajedno (29,5 posto).

Iako ovaj prostor u najnovijem razdoblju ima za hrvatske prilike dinamično kretanje ukupnoga broja stanovnika, smanjena biodinamika, uz veće iseljavanje od useljavanja posljednjih dvadesetak godina, nesumnjivo ukazuje na pogoršanje ukupne populacijske dinamike kraja. Tome u prilog ide i činjenica o sve izraženijem prostornom preraszmještanju stanovništva prostora, što zorno pokazuje populacijski razvoj naselja.

➔ TABLICA 2
Kretanje stanovništva
Vukovarskog
prapornog ravnjaka i
Bosutske Posavine
1857. – 1991. godine

Izvor: kao tablica 1.

Popisi	Vukovarski praporni ravnjak			Bosutska posavina		
	Broj stanovnika	Lančani indeks	Bazni indeks	Broj stanovnika	Lančani indeks	Bazni indeks
1857.	30 098	-	100	56 670	-	100
1869.	35 616	118,3	118,3	65 413	115,4	115,4
1880.	35 467	99,6	117,8	69 334	106,0	122,3
1890.	39 682	111,9	131,8	78 236	112,8	138,1
1900.	40 627	102,4	135,0	84 942	108,6	149,9
1910.	42 270	104,0	140,4	87 484	103,0	154,5
1921.	42 962	101,6	142,7	84 455	96,5	149,0
1931.	45 573	106,1	151,4	93 767	111,0	165,5
1948.	49 826	109,3	165,5	102 646	109,5	181,1
1953.	53 036	106,4	176,2	113 920	111,0	201,0
1961.	63 487	119,7	210,9	129 737	113,9	228,9
1971.	76 294	120,2	253,5	140 821	108,5	248,5
1981.	80 857	106,0	268,6	143 246	101,7	252,8
1991.	83 770	103,6	278,3	147 471	102,9	260,2

Industrijalizacija i urbanizacija su uvjetovali sve veću koncentraciju pučanstva u manjem broju naselja, a deagrarizacijom i deruralizacijom zahvaćen je razmjerno veliki dio nekada izvorišnog demografskog područja kraja. Specifičan gospodarstveni razvoj (rastuća industrijalizacija i urbanizacija nasuprot naslijeđenim agrarno-ruralnim značajkama) je u posljednjih tridesetak godina izazvao, između ostalog, teško kontroliran ruralni eksodus, pretjeranu koncentraciju stanovništva u gradskim naseljima, odnosno demografsko praznjenje sve većeg broja naselja kraja. Urbanizacija je uvjetovala snažan porast broja stanovnika gradova, njihovo teritorijalno širenje te funkcionalno diferenciranje, uz brz preobražaj pri-gradskih ruralnih prostora, odnosno njihovo pretvaranje u urbanizirane zone. Tako je od 1948. do 1991. godine ukupan broj stanovnika smanjen u 34 naselja kraja (40,5 posto). Najmanje u Petrovcima (1,6 posto), a najviše u Podgrađu (38,3 posto). Istodobno je brojem stanovnika poraslo 50 naselja kraja (59,5 posto). Porast stanovništva se kretao od svega 1 posto (Prkovići) do čak 159,4 posto (Gunja). Brojem stanovnika su najviše rasla gradska naselja vukovarsko-srijemskog kraja, odnosno bivši općinski centri: Vukovar (159,2 posto), Vinkovci (105,3 posto) i Županja (154,5 posto), kao središta i žarišta najvažnijih centralnih funkcija i društveno-gospodarstvenih gibanja, te naselja koja su neposredno gravitirala njima i nalazila se u zoni dnevne migracije radne snage, poput: Ivankova (98,5 posto), Mirkovaca (128,6 posto), Novih Jankovaca (96,1 posto), Nuštra (149,4 posto), Otoka (52,2 posto), Privlake (74,6 posto), Rokovaca (62,1 posto), Starih Jankovaca (52,8 posto) i Vodinaca (55,4 posto) prema Vinkovcima, zatim: Borova (140,6

posto), Bršadina (87,9 posto), Lipovače (124,8 posto), Bogdanovaca (48 posto) i Negoslavaca (25,2 posto) prema Vukovaru, te: Cerne (38,3 posto), Gunje (159,4 posto), Šiškovaca (53,2 posto) i Štitara (35,1 posto) prema Županji. Unatoč činjenici što je više od polovice naselja vukovarsko-srijemskog kraja u poslijeratnom razdoblju imalo porast ukupnoga broja stanovnika, nedvojbeno se ukupni populacijski rast prostora može zahvaliti ponajprije manjem broju naselja (po prilici četvrtini), koja su i u uvjetima opće demografske stagnacije zadržala razmjerno visoki stupanj porasta stanovništva. To se, ponajprije, odnosi na gradska naselja kraja (Vinkovci, Vukovar, Županja) čiji je porast pučanstva od 1948. do 1991. godine bio višestruko veći (134,9 posto) od porasta stanovništva ostalih naselja kraja (22,9 posto).

U posljednjem međupopisnom razdoblju nije došlo samo do pada ukupnog porasta stanovništva kraja (s 12,4 posto u razdoblju 1961. – 1971. na 3,2 posto u razdoblju 1981. – 1991. godine), već je došlo i do demografskog pražnjenja sve većeg broja naselja. Tako je popis iz 1991. u odnosu na 1981. godinu ustanovio depopulaciju u 50 naselja vukovarsko-srijemskog kraja (59,5 posto). Smanjenje se broja stanovnika kretalo od 0,2 posto (Sotin) do 52,2 posto (Borovo).¹⁹ U depopulacijskim je naseljima 1991. godine živjelo već 28,6 posto stanovništva kraja, što znači da je više od polovice naselja s četvrtinom ukupnog pučanstva ovoga prostora zahvaćeno eksodusnim procesima. Za kraj koji je sve do prije tridesetak godina bio izraziti useljenički prostor ovi su podaci zabrinjavajući. Očito je da sve manje naselja ima dosta snage za vlastitu populacijsku obnovu i reprodukciju.

➔ TABLICA 3
Promjena broja stanovnika gradskih i ostalih naselja vukovarsko-srijemskog kraja 1857. – 1991. godine (u postocima)

Izvor: kao tablica 1.

Popisi	Vukovar	Vinkovci	Županja	Ostala naselja
1857.	-	-	-	-
1869.	13,9	32,2	14,6	15,7
1880.	8,6	27,4	3,0	2,4
1890.	8,6	13,7	32,8	11,8
1900.	2,4	24,2	4,7	5,9
1910.	6,6	21,1	-8,0	1,6
1921.	-1,1	9,2	-2,2	-3,7
1931.	6,1	28,9	7,5	7,7
1948.	58,6	16,9	33,8	3,4
1953.	8,6	11,4	14,8	9,3
1961.	26,9	20,9	30,3	12,8
1971.	27,3	25,5	26,2	6,9
1981.	11,3	13,4	15,8	-1,2
1991.	32,7	7,1	16,4	-5,7

Između 1981. i 1991. godine porast su stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja imala samo 34 naselja (40,5 posto).

Porast se kretao od 0,7 posto (Gradište) do 33,3 posto (Ćelija). Izdvojimo li gradska naselja s jedne strane i ostala naselja s druge strane, uočavamo da su prva zadržala trend porasta svojega stanovništva (19,5 posto) a ostala su (pretežno seoska) naselja ukupno depopulirala za 5,4 posto.

Dakle, možemo ustvrditi da se suvremena demografska dinamika vukovarsko-srijemskog kraja najvećma temelji na dinamici gradskih i djelomice prigradskih naselja, a seoska naselja u tom smislu imaju sve manje značenje. Prekretnica se u ukupnom brojčanom kretanju pučanstva zbila 1950-ih i 1960-ih godina, kad je, usporedno s pojačanim naseljavanjem kraja, počelo i preseljavanje stanovništva iz sela u grad, izazvano procesima industrijalizacije, deagrarizacije i urbanizacije. Proces je naročito ojačao posljednjih 30-ak godina. Prema popisu iz 1991. godine, u velikim naseljima s više od 2000 stanovnika (32,1 posto naselja), živi gotovo osam desetina (77,3 posto) svih stanovnika kraja. Ovako velika koncentracija stanovništva u manjem broju naselja (u preostalim 67,9 posto naselja živi tek 22,7 posto stanovnika) posljedica je snažnog brojčanog razvoja stanovništva najvećih, pretežno gradskih, naselja kraja. Tako je 1991. godine u Vinkovcima, Vukovaru i Županji živjelo već 39,8 posto pučanstva vukovarsko-srijemskog kraja. Ovakva struktura naseljenosti tipična je za panonski, ravničarski prostor Hrvatske, odraz je naslijeđene agrarno-ruralne strukture, ali i pokazatelj dosegnutog stupnja urbanizacije i socioekonomske preobrazbe prostora. Iako je udjel gradskog u ukupnom stanovništvu vukovarsko-srijemskog kraja u usporedbi s državnim prosjekom razmjerno mali (udjel je gradskog u ukupnom hrvatskom stanovništvu veći od 50 posto), imajući na umu vrlo izražen trend njegova porasta (u razdoblju 1948. – 1991. on je iznosio 54,9 posto), možemo istaknuti deruralizaciju i urbanizaciju vodećim prostorno demografskim procesima u promatranom prostoru. Kao urbane jezgre vukovarsko-srijemskog kraja gradska su naselja osjetno povećavala i stupanj koncentracije stanovništva. On se sa 14,9 posto (1857.) povećao na 18,6 posto (1910.), na 20,9 posto (1931.), na 25,7 posto (1948.), na 31,4 posto (1971.) i, konačno, na 39,8 posto ukupnog stanovništva (1991.). To znači da je koncentracija stanovništva u tri grada vukovarsko-srijemskog kraja između 1857. i 1910. povećana 24,8 posto, između 1910. i 1931. 12,4 posto, između 1931. i 1948. 23 posto, između 1948. i 1971. 22,2 posto, te između 1971. i 1991. godine 26,8 posto, odnosno u cjelokupnom razdoblju između 1857. i 1991. godine čak 167,1 posto. Ti su procesi pokrenuli i kasnije poticali polariziran populacijski razvoj kraja, sa svim negativnostima koje iz takvoga kretanja proizlaze. Stanovništvo gradskih naselja je od 1857. do 1991. godine stalno jačalo po stopi višoj od stope ukupne promjene pučanstva kraja. Od sredine XIX. stoljeća gradska su naselja stanovništvom po-

rasla za više od pet puta. Tijekom svih analiziranih međupopisnih razdoblja porast pučanstva gradova bio je nejednolik, ali stalan i povremeno vrlo izražen. Najintenzivniji porast bio je u razdobljima: 1953. – 1961. (24,7 posto) i 1961. – 1971. godine (25,4 posto). Samo je u poslijeratnom razdoblju (1948. – 1991.) broj stanovnika gradskih naselja više negoli udvostručen (porast od 139,9 posto), što najbolje govori o njihovoj demografskoj dinamici. Gradska i priogradska naselja vukovarsko-srijemskog kraja, zahvaljujući gospodarstvenoj snazi i brojnim radnim mjestima, privlačila su sve veće viškove poljoprivrednog stanovništva, tako da su se seoska naselja pučanstvom počela prazniti što se, dakako, nužno moralo odraziti i na njihovo ukupno brojčano kretanje (Živić, D., 1996.). Čak i u međupopisnim razdobljima u kojima su seoska naselja imala porast stanovništva, njihova dinamika ni izbliza nije dosegala dinamiku gradskih naselja kraja. Razlike u dinamici rasta ukupnog, gradskog i seoskog stanovništva karakteristične su za područja koja se nalaze u razdoblju pojačanog industrijskog razvoja, pri čemu gradska naselja imaju izraženu žarišnu, ali i polarizacijsku funkciju. Gradsko stanovništvo vukovarsko-srijemskog kraja raslo je i raste zahvaljujući pravcu (i)migracijskih tijekova koji još uvijek vode od sela prema gradu. Populacijsko slabljenje seoskih naselja jedna je od bitnih demografskih oznaka suvremenog razvoja stanovništva tog kraja. Ovakav tijek urbanizacije, odnosno brojčanog razvoja stanovništva plodi i plodit će daljim produbljivanjem razlika u populacijskom razvoju između gradskih i seoskih naselja kraja. Razlike su svojevrsni demografski izraz socioekonomske strukture, nemoći i zaostajanja sela za gradom, ruralnih za urbanim područjima (Friganović, M., 1985.). Seoska će naselja nastaviti gubiti pučanstvo, što će rezultirati starenjem populacije, smanjenjem nataliteta i prirodnoga priraštaja, rastom mortaliteta i, u konačnici, nemogućnošću biodinamičke reprodukcije.

U cjelokupnom promatranom razdoblju od 1857. do 1991. godine smanjenje ukupnoga broja stanovnika imalo je šest naselja vukovarsko-srijemskog kraja (7,1 posto), i to naselja: Korog (čak 37,8 posto), Tordinci (9,6 posto), Bobota (2,1 posto), Mohovo (29,7 posto), Šarengrad (20,6 posto) i Vera (12,2 posto).²⁰ Sva su ostala naselja imala porast broja stanovnika.

VELIKOSRPSKA RATNA AGRESIJA

Kao rubno i granično područje vukovarsko-srijemski kraj je stoljećima bio na putu mnogim osvajačkim i "oslobodilačkim" vojskama koje su ga pohodile, pljačkale i razarale, a njegovo stanovništvo ubijale, odvodile u roblje, ili pak protjerivale. Pritom su migracije, odnosno česte, burne, korjenite i intenzivne izmjene pučanstva bile neprekinuta konstanta demografsko-naseobinskog razvoja, ostavivši tako duboke tragove

u populacijskom razvoju prostora. Međutim, ratna zbivanja 1991. – 1996. godine, potaknuta, izazvana i vođena velikosrpskom agresijom na Hrvatsku, u velikoj su mjeri po broju stradalnika i po stupnju razorenosti stambenih, gospodarstvenih, kulturnih, vjerskih, infrastrukturnih i drugih objekata, nadmašila ratna zbivanja iz prijašnjih razdoblja. Vukovarsko-srijemski kraj našao se na izravnom udaru velikosrpskog osvajača s istoka koji nije birao ni cilj niti sredstva za ostvarenje svoje dvostoljetne ideje o uspostavi "Velike Srbije".

Velikosrpski je agresor zaposjео око 1.200 četvornih kilometara površine vukovarsko-srijemskog kraja (49 posto površine kraja), okupirao 54 naselja (64,3 posto naselja kraja) u kojima je 1991. godine živjelo 110.937 stanovnika (48 posto pučanstva kraja, odnosno 2,3 posto pučanstva RH) te iz njih prognao 50.648 stanovnika,²¹ ili gotovo polovicu (45,7 posto) prijeratnog pučanstva.

U zaposjednutim je naseljima živjelo 1991. godine 52271 Hrvata (47,1 posto), 40259 Srba (36,3 posto), 2707 Mađara (2,4 posto), 3157 Rusina i Ukrajinaca (2,8 posto) i 12543 ostalih (11,4 posto). Iste su godine apsolutnu ili razmjernu većinu Hrvati imali u 29 naselja ili 53,7 posto, Srbi u 21 naselju ili 38,9 posto, a Rusini i Ukrajinci, odnosno Mađari u četiri naselja ili 7,4 posto.

Velikosrpska je ratna agresija prekinula razmjerno stabilan demografski razvoj vukovarsko-srijemskog kraja. Osim izravnih i brojnih ljudskih žrtava najočitija se posljedica agresije ogleda u protjerivanju više desetaka tisuća stanovnika iz vlastitih domova. Time su samo još više pogoršani oni populacijski procesi i strukture koji su i u mirnodopskom razdoblju počeli pokazivati nepovoljna obilježja, poput prirodnoga kretanja, dobno-spolne strukture i ekonomske aktivnosti stanovništva.

Velikosrpska agresija i etničko čišćenje ostavili su duboke ožiljke u pučanstvu vukovarsko-srijemskog kraja. Tisuće mrtvih i ranjenih, stotine nestalih, deseci tisuća prognanih, goleme materijalna razaranja i ratne štete – samo su grubi pokazatelji rata koji se vodio protiv Hrvatske i njezinih stanovnika. Stoga se pred hrvatskom državom nalazi ne samo moralni, već ponajprije politički, geostrateški i gospodarstveni interes i zadatak da taj prostor što prije integrira u ustavni poredak države (što je učinjeno početkom 1998. godine), potpuno zaokružujući tako njezinu teritorijalnu suverenost, ali i da revitalizira i obnovi ratom prilično uništen kraj. Povratak prognanog pučanstva bio je, jest i bit će prvotni, najvažniji, ali očito i najteži zadatak hrvatske države u idućem razdoblju.

Nad većim dijelom vukovarsko-srijemskog kraja velikosrpski je agresor tijekom šestogodišnjeg razdoblja (1991. – 1997.)

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 6 (38),
STR. 847-872

ŽIVIĆ, D.:
BROJČANI RAZVOJ...

proveo etničko čišćenje kao dio svoje osvajačke strategije. Unatoč tome što su manjinski narod (1991. godine srpsko je stanovništvo, uz 68,4 posto Hrvata, 1,2 posto Muslimana, 1,3 posto Mađara, 1,5 posto Rusina i Ukrajinaca te 7,9 posto ostalih, činilo tek 19,7 posto stanovništva kraja), Srbi su zaposjeli 2/3 naselja (64,3 posto) i pritom su protjerali gotovo polovicu njihovih stanovnika (45,7 posto) – najvećma Hrvata (92,1 posto), ali i Mađara (2,3 posto), Rusina i Ukrajinaca (1,8 posto),..., pa čak i Srba (1,3 posto) koji nisu prihvatili velikosrpsku ideju. Tako je nad ovim prostorom privremeno bila izvršena (veliko)srpska prostorna i demografska okupacija. Stoga je osobito važno i danas, nakon svršetka procesa mirne reintegracije okupiranih naselja vukovarsko-srijemskog kraja, uspostaviti demografsku, a poglavito etnodemografsku strukturu stanovništva, identičnu onoj prije ratne agresije, jer će jedino tako biti moguće ublažiti, ako ne i posve ukloniti sve negativne posljedice etničkog čišćenja i ratnog zločina. To znači da je nužno u svoja naselja vratiti više od pedeset tisuća hrvatskih prognanika, jer u suprotnom postoji opasnost da završena privremena prostorna okupacija postane trajna demografska okupacija s teškim i dalekosežnim posljedicama. Realna je u tome slučaju opasnost da Srbi legaliziraju etničkim čišćenjem uspostavljenu svoju većinu u ukupnom pučanstvu toga prostora. Za Hrvatsku je to potpuno neprihvatljivo. Problem je to veći znamo li da su u očuvane domove protjeranih Hrvata protupravno naseljene srpske obitelji iz oslobođenih predjela Hrvatske te manjim dijelom iz Bosne i Hercegovine.

U svakom je slučaju budući populacijski razvoj vukovarsko-srijemskog kraja znakovito opterećen i poremećen velikosrpskom ratnom agresijom. Uklanjanje ožiljaka rata bit će dugo i bolno, s vrlo neizvjesnim i upitnim pozitivnim ishodom. Daljnje kretanje broja stanovnika kraja ovisit će o novouspostavljenoj populacijskoj slici naseljenosti, o povratku prognanih i izbjeglih osoba, ali i o poremećajima prirodnoga kretanja te vitalnih demografskih struktura, odnosno o svekolikoj obnovi i društveno-gospodarstvenoj preobrazbi ratom razorenog i opljačkanog prostora koji je netom, konačno i trajno, uključen u hrvatski državni ustroj.

ZAKLJUČAK

Što je pokazala provedena raščlamba brojčanog razvoja stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja od 1857. do 1991. godine?

U cjelini uzevši, kretanje broja stanovnika ovoga prostora sve do 1970-ih godina nosi uglavnom pozitivne značajke, što se ponajviše očituje u – više-manje – dinamičnom porastu stanovništva. Uzroci tome su, ponajprije, brojno doseljavanje i prirodni rast populacije. Međutim, s 1971. godinom zapo-

činje suvremeno razdoblje u kojemu demografska dinamika kraja sve više slabi i stagnira. Tako je od 1857. do 1910. godine stanovništvo vukovarsko-srijemskog kraja poraslo za 49,5 posto, od 1910. do 1931. godine 7,4 posto, od 1931. do 1948. godine 9,4 posto, od 1948. do 1971. godine 42,4 posto te od 1971. do 1991. godine svega 6,5 posto.

U ukupnom su populacijskom razvoju vukovarsko-srijemskog kraja (i tijekom XVI. – XIX. stoljeća i u XX. stoljeću) odlučujuću ulogu imali migracijski procesi. Pritom su, sve do najnovijeg vremena, doseljavanja jače utjecala na demografski razvoj kraja. U ovome su stoljeću osobito važne bile agrarne kolonizacije nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata koje su na ovo područje dovele siromašno agrarno stanovništvo iz naslijeđeno pasivnijih i prenaseljenijih hrvatskih i bosansko-hercegovačkih prostora, što je ostavilo duboka traga u populacijsko-naseobinskoj slici vukovarsko-srijemskog kraja. Valja, međutim, naglasiti da je i u razdobljima snažne imigracije bilo brojnog iseljavanja pučanstva, prije svega zbog promjena u političko-vojnim odnosima na ovome i širem prostoru. To se, ponajprije, odnosi na emigraciju mađarskog nakon Prvoga te njemačkog stanovništva nakon Drugoga svjetskog rata. Iseljavanje stanovništva uzrokovano gospodarstvenim razlozima (gospodarstvenom krizom) velikom je snagom prevladalo u posljednja dva do tri desetljeća, što se naročito opaža na usporenom kretanju ukupnog stanovništva od 1971. godine naovamo. S jedne strane imamo unutarnju preraspodjelu stanovništva iz seoskih u gradska naselja kraja, a s druge strane iseljavanje prema privlačnim vodećim urbanim središtima u Hrvatskoj te prema inozemstvu koje, na žalost, sve više prima značajke stalne emigracije. Pedesetih i šezdesetih godina sve su veću važnost dobili demografski procesi deagrarizacije, deruralizacije i urbanizacije koji su doveli do snažnog demografskog jačanja gradskih i njihovih prigradskih naselja te populacijskog slabljenja i pražnjenja najvećeg broja ostalih, seoskih naselja kraja. Na osjetno poremećene globalne demografske procese u ovome se desetljeću, na žalost, nadovezala velikosrpska ratna i osvajačka agresija koja je već narušenu populacijsku sliku naseljenosti samo dodatno pogoršala.

BILJEŠKE

¹ Primjerice, ukupan je porast stanovništva Hrvatske od 6,4 posto (1961. – 1971.) smanjen na 4 posto (1981. – 1991.). Godine je 1991. prirodno kretanje u Hrvatskoj prvi put u suvremenom razdoblju bilo negativno. Stanovništvo Hrvatske danas karakterizira ubrzano smanjenje udjela mladog i povećanje udjela starog stanovništva, pa govorimo o starenju ili senilizaciji pučanstva. Samo je u posljednjem međupopisnom razdoblju (1981. – 1991.) emigracijskim i depopulacijskim procesima bilo zahvaćeno više od polovice teritorija i više od

trećine hrvatskoga stanovništva. Od 1953. do 1981. godine u Hrvatskoj je 82,4 posto naselja imalo depopulaciju, odnosno smanjenje popisima utvrđenog broja stanovnika, od kojih je najveći broj bio upravo seoskih naselja (93,7 posto).

² Istočna Hrvatska ili Osječka makroregija je jedna od četiri makroregionalne sastavnice hrvatskoga državnog teritorija, s ukupnom površinom od 11090 četvornih kilometara, odnosno, 19,6 posto površine Hrvatske. Upravno su je do konca 1992. činile (bivše) općine: Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Orahovica, Osijek, Požega, Slatina, Slavonski Brod, Valpovo, Vinkovci, Vukovar i Županja, a od početka 1993. je podijeljena između Brodsko-posavske, Osječko-baranjske, Požeško-slavonske, Virovitičko-podravске i Vukovarsko-srijemske županije. Prema posljednjem je popisu stanovništva 1991. istočna Hrvatska imala 892 035 stanovnika ili 18,6 posto pučanstva Republike Hrvatske.

³ U nastavku se ovoga rada za navedene (bivše) općine rabi i pojam – kraj, primjerice: vukovarski kraj. Općine ovdje obuhvaćaju isti broj i teritorij naselja kao što je utvrđen posljednjim popisom stanovništva iz 1991. godine.

⁴ Prema istome je popisu stanovništva vinkovački kraj imao 40 naselja, vukovarski kraj 28 naselja te županjski kraj 16 naselja. U odnosu prema bivšem općinskom ustrojstvu prostora, vidljivo je da se vinkovački i županjski kraj u cijelosti podudaraju s općinama Vinkovci i Županja, a vukovarski je kraj prema općini Vukovar smanjen za jedno naselje (Klisu) koje je priključeno gradu Osijeku i Osječko-baranjskoj županiji.

⁵ Valja istaknuti da je prvi popis stanovništva u Austriji proveden 1753. ("terezijanski popis"), a u čitavoj Hrvatskoj 1785. ("Jozefinski popis"), no oni nisu bili temeljeni niti na minimumu suvremenih demografskih načela. To znači da nisu bile popisane sve skupine pučanstva, odnosno nije bio poznat vremenski kritični trenutak popisa. Prvi popis na prostoru ondašnje Hrvatske u kojemu je bio poznat kritični trenutak popisa (31.10.) i koji je bio temeljen na suvremenim demografskim načelima obavljen je 1857. godine (Serdar, V., 1951.).

⁶ Za pojedine popise kritični trenutak je bio sljedeći: 31.10. za 1857., 31.12. za 1869., 1880., 1890., 1900. i 1910., 31.1. za 1921., 31.3. za 1931., 1953., 1961., 1971., 1981. i 1991., te 15.3. za 1948.

⁷ Popisi stanovništva se redovito provode ili po koncepciji prisutnog ("de facto") ili po koncepciji stalnog ("de iure") stanovništva, pri čemu se prisutnim stanovništvom drži ono koje je u vrijeme popisa zatečeno u pojedinom mjestu, bez obzira na to živi li ono stalno u njemu ili ne, dok se stalnim stanovništvom drži ono koje u vrijeme popisa stalno živi u mjestu, bez obzira na to nalazi li se u tom mjestu ili je odsutno (Korenčić, M., 1979.). Po koncepciji stalnog stanovništva obavljani su popisi 1857., 1948., 1953., 1961., 1971., 1981. i 1991. Ostali su popisi stanovništva obavljani po koncepciji prisutnog stanovništva.

⁸ Tim stopama valja dodati međupopisno razdoblje 1948. – 1953. godine u kojemu je prosječni godišnji rast stanovništva iznosio čak 1,9 posto; međutim, to je i razdoblje u kojemu je ukupna međupopisna promjena iznosila "svega" 9,5 posto. Valja naglasiti da je u posljed-

njem međupopisnom razdoblju ipak riječ o svega pet godina između dva popisa. Da se kojim slučajem ovakav prosječni godišnji porast broja stanovnika od 1,9 posto zbilo u desetgodišnjem međupopisnom razdoblju, rezultirao bi ukupnim 19 postotnim porastom i bio bi najveći od svih promatranih međupopisa.

⁹ Izvor: Popis žiteljstva od 31. XII.1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Demografske prilike i zgrade za stanovanje, Kr. zem. statist. ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.

¹⁰ Godine su 1910. u vukovarsko-srijemskom kraju bila 83 naselja, dakle jedno naselje manje negoli 1991. godine; naselje Bokšić u vukovarskom kraju nije 1910. godine iskazano kao samostalno naselje.

¹¹ Primjerice, samo je u gradu Vukovaru između 1910. i 1921. godine broj Mađara smanjen za 40,1 posto, a na prostoru cijelog vukovarskog kraja za 20 posto. Slično je bilo i s njemačkim stanovništvom (Wertheimer-Baletić, A., 1993.). Stoga je između 1910. i 1921. godine grad Vukovar zabilježio, unatoč poslijeratnom doseljavanju, pad pučanstva od 1,1 posto (s 10 359 na 10 242 stanovnika).

¹² Više o etničkim promjenama na prostoru vukovarsko-srijemskog kraja, poglavito njegova sjeverozapadnog dijela (naselja: Borovo, Vera, Trpinja, Bobota, Pačetin, Markušica, Gaboš, Ostrovo, Karadžičevo, Lipovača) vidjeti u: Wertheimer-Baletić, A. (1993.) i Karaman, I. (1994.).

¹³ Ostalo je napušteno 6 "mađarskih" sela sa 1449 posjeda i 6269 ha površine. (Maticka, M., 1990.)

¹⁴ Plan je kolonizacije obuhvaćao saveznu i unutarnju. Saveznom su bile obuhvaćene zemlje oduzete od Nijemaca i državni kompleksi, a unutarnjom su bile obuhvaćene zemlje dobivene eksproprijacijom "narodnih neprijatelja" te agrarnom reformom (Laušić, A., 1989.). Tako je na cjelokupnom području Hrvatske bilo oduzeto 37 923 posjeda s 390 510 ha površine zemljišta (Stipetić, V., 1954.).

¹⁵ U porastu broja stanovnika između 1948. i 1971. godine posebno su se isticali: Borovo (322,2 posto), Gunja (144,3 posto), Nuštar (101,1 posto), Lipovača (92,2 posto), Županja (88,8 posto), Mirkovci (76,7 posto), Bršadin (75,7 posto), Vukovar (75,5 posto), Vinkovci (69 posto), Ivankovo (65,1 posto) i Privlaka (60,8 posto).

¹⁶ Posljedica je to činjenice da su veliki gospodarstveni giganti, poput "Borova", sredinom 1970-ih godina doživjeli veliku krizu u proizvodnji i plasmanu proizvoda, što se onda nužno moralo odraziti na njihovu ukupnu djelatnost, uvjetujući ponajprije smanjenje zaposlenosti, što je onda, pak, djelovalo na smanjenje potražnje za radnom snagom.

¹⁷ Izvor: Priopćenja o prirodnom kretanju stanovništva Hrvatske 1991. – 1996., RZSRH i DZSRH, Zagreb.; Statistički godišnjaci Hrvatske 1973. – 1991., RZSSRH, Zagreb.

¹⁸ Izvor: Popis stanovništva 1971., Stanovništvo, Pol i starost, I deo, Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga VIII., SZS, Beograd, 1974.; Popis stanovništva 1991., Stanovništvo po spolu i dobi, Dokumentacija 882, DZSRH, Zagreb, 1994.

¹⁹ Valja na ovome mjestu istaknuti da smanjenje stanovništva Borova od čak 52,2 posto nije realno, jer je ono svojim najvećim dijelom posljedica promjene u upravno-teritorijalnom ustrojstvu naselja Bo-

rova i Vukovara, a manje recentnih populacijskih trendova i procesa, pri čemu su Vukovaru priključeni neki popisni krugovi koji su u popisu pučanstva 1981. godine bili sastavnim dijelom Borova. Primjerice, ako broj stanovnika Borova 1991. godine svedemo na teritorijalne granice iz 1981. godine, dakle ako mu dodamo nešto manje od 7000 stanovnika, smanjenje pučanstva između 1981. i 1991. godine ne bi iznosilo 52,2 posto, već manje od 1 posto, što je bitna razlika. To istodobno znači da je i stvarni porast stanovništva Vukovara od iskazanih 32,7 posto mnogo manji negoli se to iz popisnih rezultata može zaključiti (Wertheimer-Baletić, A., 1993.). Izuzmemo li Borovo, najveće je smanjenje stanovništva u razdoblju 1981. – 1991. godine imala Lipovača, i to 31,5 posto.

²⁰ Valja na ovome mjestu podsjetiti da pet naselja vukovarsko-srijemskog kraja (Karadžićevo, Mlaka Antinska, Podrinje, Bokšić i Čelija), prema popisu pučanstva iz 1857. godine, nije iskazivano kao samostalno naselje. Kao samostalno naselje Karadžićevo se prvi puta iskazuje godine 1880., Mlaka Antinska 1890., Podrinje i Čelija 1910., a Bokšić tek od 1921. godine.

²¹ Stvaran broj stanovnika vukovarsko-srijemskog kraja koji je prisilno ili na neki drugi način morao napustiti svoje domove i naselja zbog velikosrpske agresije teško je sasvim precizno utvrditi. Naime, Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske u svojoj bazi podataka ima evidentirane samo prognane osobe koje su svoj privremeni smještaj nakon protjerivanja našle u Hrvatskoj. Dio je protjeranog stanovništva spas pronašao u drugim zemljama, najviše u Mađarskoj i Njemačkoj, o čemu preciznih podataka nema, kao niti o onome broju stanovnika (uglavnom srpskog) koje je više dragovoljno, a manje pod prisilom napustilo svoje domove i naselilo se u SR Jugoslaviji ili srpskom dijelu Bosne i Hercegovine. Za utvrđivanje njihova približnoga broja moramo se poslužiti tek grubim procjenama UNHCR-a.

LITERATURA

- Friganović, M. (1985.): Demografsko-strukturne karakteristike gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske, *Radovi*, 20, Zagreb.
- Friganović, A. M. i Vojnović, F. (1994.): Hrvatska u demografskoj posttranziciji, *Geografski horizont*, 1, Zagreb.
- Friganović, A. M. i Živić, D. (1994.): Regionalne i urbano-ruralne različitosti te problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948. – 1991., *Geografski glasnik*, 56, Zagreb.
- Friganović, A. M. (1996.): Opći razvoj, teškoće i izgledi demografskog kretanja u Republici Hrvatskoj, *Zbornik radova Prvog hrvatskog geografskog kongresa*, Zagreb.
- Gelo, J. (1987.): *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb.
- Horvat, V. (1942.): *Suvremene nutarnje seobe i kretanja Hrvata*, Zagreb.
- Karaman, I. (1994.): *Promjene nacionalne strukture pod utjecajem dvaju svjetskih ratova, Vukovar-vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb. Koprivnica.
- Korenčić, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. – 1971.*, Djela JAZU, Knjiga 54, Zagreb.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 6 (38),
STR. 847-872

ŽIVIĆ, D.:
BROJČANI RAZVOJ...

- Laušić, A. (1989.): Osnovne značajke kolonizacijskih procesa na jugoslavenskom prostoru 1918. – 1948., *Migracijske teme*, 1, Zagreb.
- Maticka, M. (1990.): *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945. – 1948.*, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb.
- Nejašmić, I. (1991.): *Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Zagreb.
- Nejašmić, I. (1992.): Osnovne značajke unutarnje migracije stanovništva Hrvatske 1880. – 1981., *Migracijske teme*, 8, Zagreb.
- Serdar, V. (1951.): *Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857.*, *Statistička revija*, 2, Zagreb.
- Sić, M. (1968.): Karakteristike i značenje suvremene imigracije u Istočnu Hrvatsku, *Zbornik VIII kongresa geografa Jugoslavije*, Skopje.
- Stipetić, V. (1954.): *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945. – 1948.*, Rad JAZU, Knjiga 300, Zagreb.
- Šterc, S. (1991.): *Opća demografska slika Hrvatske, Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, SGD Hrvatske, Zagreb.
- Vrbošić, J. (1997.): Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata, *Društvena istraživanja*, 2-3 (28-29), Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. (1992.): Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, *Encyclopaedia moderna*, 38, Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. (1993.): *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*, Globus, Zagreb.
- Živić, D. (1995.): Promjene u dinamici stanovništva Istočne Hrvatske 1948. – 1991., *Geografski glasnik*, 57, Zagreb.
- Živić, D. (1996.): Razvoj naseljenosti i kretanje broja stanovnika vukovarsko-srijemskog kraja 1857. – 1991. godine, *Zbornik radova Prvog hrvatskog geografskog kongresa*, Zagreb.

Population Growth in the Vukovar-Srijem Region from 1857 to 1991

Dražen ŽIVIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

This paper deals with the changes in population trends of the Vukovar-Srijem region from the year 1857 to 1991. The analysis indicates that the basic determinants of population growth in that region, within the period of one century and a half, were migrational processes, whether it was a matter of immigration, emigration, or internal spatial redistribution of inhabitants. Hence, especially important for population dynamics were the First and Second World Wars, i. e. the subsequent agrarian colonization, the economic immigration of the work force in the 1950s and 1960s, migration to the leading macrorregional centres of Croatia (Osijek, Zagreb), i. e. emigration to foreign countries from the 1970s as well as

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 6 (38),
STR. 847-872

ŽIVIĆ, D.:
BROJČANI RAZVOJ...

migration from rural to urban areas. In the population trends of the Vukovar-Srijem region we can discern five periods of fundamentally different population dynamics: 1) between 1857 and 1910 (a growth of 49.5%), 2) between 1910 and 1931 (a growth of 7.4%); 3) between 1931 and 1948 (a growth of 9.4%); 4) between 1948 and 1971 (a growth of 44.2%); 5) between 1971 and 1991 (a growth of 6.5%). Population trends in the Vukovar-Srijem region in the past two decades have indicated a stagnation of sorts and a decrease in numbers. The future development of the population in this region will for the greatest part be determined by the unfavourable consequences (direct demographic losses, material destruction, ethnic cleansing) of the Great-Serbian aggression and years of occupation of most of its territory (1991-1998).

Die zahlenmäßige Entwicklung der Bevölkerung im Gebiet Vukovar-Sirmien im Zeitraum 1857–1991

Dražen ŽIVIĆ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Vorliegender Artikel analysiert die Schwankungen der Bevölkerungszahlen im Gebiet Vukovar-Sirmien im Zeitraum von 1857 bis 1991. Die Analyse ergibt, daß die schwankenden Bevölkerungszahlen im genannten geographischen Raum im Laufe der letzten 150 Jahre auf Migrationsprozesse zurückgehen, ob es nun um Immigration und Emigration oder aber die räumliche Umverteilung von Bevölkerungsgruppen innerhalb dieses Gebiets handelt. Besonders folgenreich für die Populationsdynamik waren in diesem Sinne die beiden Weltkriege bzw. die darauf folgenden Landbesiedelungen, ferner der Zuzug von wirtschaftlichen Immigranten (Arbeitskräften) in den 50er und 60er Jahren, der Abgang großer Bevölkerungsgruppen in die makroregionalen Ballungszentren Kroatiens (Osijek, Zagreb) bzw. ins Ausland seit den 70er Jahren sowie die Landflucht. Im Raum Vukovar-Sirmien sind fünf populationsdynamische Abschnitte erkennbar, die sich wesentlich voneinander unterscheiden: 1) 1857–1910 (Wachstumsrate von 49,5%); 2) 1910–31 (Wachstumsrate von 7,4%); 3) 1931–48 (Wachstumsrate von 9,4%); 4) 1948–71 (Wachstumsrate von 44,2%); 5) 1971–91 (Wachstumsrate von 6,5%). Die zahlenmäßige Entwicklung der Bevölkerung des Raums Vukovar-Sirmien zeigt in den letzten zwei Jahrzehnten einen Abschwächungs- und Stagnierungstrend. Die Populationsdynamik des folgenden Zeitraums wird hauptsächlich durch die negativen Auswirkungen der großserbischen Aggression gegen Kroatien und der mehrjährigen Besetzung des überwiegenden Teils dieses Gebiets bestimmt (direkte demographische Verluste, Sachschäden, ethnische Säuberung).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 6 (38),
STR. 847-872

ŽIVIĆ, D.:
BROJČANI RAZVOJ...